

Luit van der Tuuk

DE ROMEINSE LIMES

De grenzen van het Rijk
in de Lage Landen

WAAR & WANNEER

Inhoudsopgave

1.	Inleiding	7
2.	Het Romeinse Rijk	11
	2.1 De republiek	11
	2.2 Julius Caesar	16
	2.3 Octavianus en het principaat	21
	2.4 De Flavische dynastie	31
	2.5 De adoptiekeizers	35
	2.6 Moordcomplotten en andere wreedheden	41
	2.7 Soldatenkeizers	47
	2.8 Het dominaat	50
	2.9 Constantijn de Grote	53
	2.10 Splitsing van het rijk	58
	2.11 Rome in puin	63
3.	De Romeinen in onze streken	69
	3.1 Tongeren	69
	3.2 De Bataven	75
	3.3 Nijmegen	82
	3.4 De kale vlakten van de Chauken	85
	3.5 De Friezen	90
	3.6 <i>Forum Hadriani</i> en de Cananefaten	93
	3.7 Velsen	98
	3.8 Contacten met de bevolking	100
	3.9 De Friese Opstand	104
	3.10 Limes in onze streken	111
	3.11 Verritus en Malorix	113
	3.12 De Bataafse Opstand	116
	3.13 Chaukische en Saksische piraten	120
	3.14 De Franken	124
4.	De limes	135
	4.1 Het landschap	137
	4.2 De Neder-Germaanse limes	139
	4.3 Wachttorens en heerwegen	144
	4.4 Garnizoensplaatsen	148
	4.5 Een reis langs de limes	158
	Boeken en musea	188

1. Inleiding

Ruim tweeduizend jaar geleden kregen onze streken, het huidige Nederland en België, met de Romeinen te maken. Halverwege de eerste eeuw voor onze jaartelling onderwierp Julius Caesar het gebied dat hij Gallië noemde en waarvan hij de Rijn als de noordoostelijke begrenzing beschouwde. Toch zou het nog enkele decennia duren voordat er onder keizer Augustus op grote schaal Romeinse troepen naar onze streken kwamen en Rome ook werkelijk gezag bij ons ging uitoefenen.

De Romeinen, wie waren zij eigenlijk? Waar kwamen zij vandaan en wat kwamen zij bij ons doen? Om op dergelijke vragen een antwoord te vinden, beschouwen we eerst hun achtergronden. We bezien hoe hun rijk zich ontwikkelde en hoe het kwam dat ze aan het begin van de jaartelling in onze streken verzeild raakten. Daarna volgen we de verdere ontwikkelingen, we komen binnenlandse spanningen tegen, keizers die elkaar vaak snel opvolgden, expansie van het rijk. Kortom, we bekijken in vogelvucht de geschiedenis van het Romeinse Rijk tot aan de ondergang van Rome in de vijfde eeuw.

Dan richten we onze aandacht op de activiteiten van de Romeinen in ons eigen gebied en hun contacten met de lokale bevolking. Daarbij komt een deel van de Romeinse geschiedenis nogmaals aan bod, maar dan vanuit ons perspectief bekeken. Wie waren de Bataven, Cananefaten, Friezen en andere volken die rond het begin van de jaartelling in ons land woonden? Hoe reageerden zij op de komst van de Romeinse legermacht die uit het zuiden oprukte? We lezen over Ambiorix en Julius Civilis, onze eerste nationale helden, en Gannas-

cus, onze eerste piraat, eeuwen voor Piet Hein. En wie kent Brinno, Claudius Labeo, Verritus en Malorix? Het zijn allemaal ‘landgenoten’ die tijdens de Romeinse overheersing een rol in onze geschiedenis hebben gespeeld.

Een *dioscure* (Castor of Pollux) afgebeeld op een kom van *terra sigillata* uit de tweede eeuw. Dit serviesgoed met zijn typische rode glans is vaak voorzien van gestempelde versieringen.

Laten we meteen even iets rechtzetten. Er waren helemaal geen landgenoten, want Nederland en België bestonden nog niet in de Romeinse tijd. We kunnen de mensen die er toen woonden ook niet onze voorouders noemen. En nu we toch bezig zijn: als we het over Romeinen hebben, dan bedoelen we het centrale gezag in Rome of de militairen die in het Romeinse leger dienden en in onze streken gestationeerd waren, maar zich vaak helemaal niet Romeins voelden. Dat waren ze

ook niet, ze konden werkelijk overal vandaan komen. Daarom waren veel Romeinen minder Romeins dan de naam doet vermoeden.

Ten slotte zoomen we in op de limes, de Romeinse rijksgrens die in ons land langs de Rijn liep. De gordel van militaire versterkingen die de Romeinen vanaf de eerste eeuw langs de limes bouwden, is als geheel een van de grootste infrastructurele werken die ooit bij ons gerealiseerd zijn. Recente opgravingen hebben daar veel van blootgelegd, waardoor de belangstelling voor de limes de laatste tijd is aangewakkerd. Deze is zelfs gekozen als een van de vijftig ‘vensters’ van de Nederlandse geschiedenis canon. Eerst kijken we naar de achtergronden van de limes en hoe we ons die grenszone moeten

voorstellen. Vervolgens reizen we in gedachten vanaf de Duitse grens tot aan de zee langs alle forten en andere herkenbare infrastructuur die met elkaar de limes vormden.

Er bestaat een grote interesse voor het Romeinse verleden, voor de boeiende mediterrane cultuur die lang geleden in onze achtertuin belandde. De inheemse bevolking kwam in contact met een ongekend complexe samenleving. Vooral de verregaande organisatie van het Romeinse imperium is indrukwekkend. Lang voordat er gedacht werd aan een Europese Unie, hadden de Romeinen Europa al verenigd. Zij brachten een uniforme regelgeving en een eenheidsmunt. Een militair bondgenootschap om Europa tegen agressie van buitenaf te beschermen? Niets bijzonders, de Romeinen hadden de overheerste volken al onder de wapenen geroepen om gezamenlijk vrede en veiligheid binnen het rijk, de *pax Romana*, te waarborgen.

Soldaten die bij ons gelegerd werden, kwamen uit verre streken. We

kunnen hen als vroege arbeidsmigranten beschouwen die samen met de vele toegestroomde ambachtslieden en leveranciers een multiculturele samenleving vormden. De taal en het schrift, de gewoonten en de kunstzinnige producten van de klassieke cultuur belandden bij ons en zorgden voor een eerste golf van globalisering. Eenheid van bestuur, multiculturele samenleving en globalisering, het zijn allemaal moderne begrippen die de Romeinen twintig eeuwen geleden in onze streken introduceerden.

Met behulp van een lakzegeldoosje werden allerhande voorwerpen waar wijn, voedsel of waardevolle bezittingen in werden bewaard, verzegeld.

PAI EDIVS·P·L AIEDIA·P·L
A MPHIO FAVSTA MELIOR

2. Het Romeinse Rijk

Het Romeinse Rijk bestond al eeuwen voordat ons land met de Romeinse bezettingsmacht te maken kreeg. Dat rijk was toen een groot imperium dat een belangrijk deel van Europa omvatte, maar was ooit als een bescheiden stadstaat op het Apennijns Schiereiland begonnen. Daar, in de Italiaanse regio *Latium*, tegenwoordig Lazio, groeiden enkele nederzettingen zo ongeveer vanaf de achtste eeuw voor onze jaartelling uit tot een kleine stadstaat rond Rome die door koningen geregeerd werd. Wat we van die koningen weten is voornamelijk op mythen gebaseerd. De vroege geschiedenis van Rome heeft daardoor een wankel historische basis. Wel kon veel van de eerste ontwikkeling van de nederzetting door uitgebreid archeologisch onderzoek achterhaald worden. Daaruit blijkt dat Rome bepaald niet in één dag gebouwd werd, zoals de uitdrukking al deed vermoeden. Volgens de stichtingslegende zou Rome in 753 voor Christus door de legendarische tweelingbroers Romulus en Remus gesticht zijn. Bewoning die zich aanvankelijk op één of enkele heuvels concentreerde, breidde zich in de loop van de tijd uit over de zeven heuvels waarop Rome gegrondvest was. Onder Etruskisch bewind ontwikkelde Rome zich tot een echte stad met tempels, verdedigingswerken en een heus – zij het open – riool.

■ 2.1 DE REPUBLIEK

Rond 500 voor Christus werd het Romeinse staatsbestel tot een republiek omgevormd. Dat gebeurde volgens de overlevering door een

---

← Grafreliëf uit de eerste eeuw voor Christus van Publius Aedius Amphio en zijn echtgenote Aedia, vrijgelaten slaven die burgerrechten hadden gekregen.

staatsgreep tegen het schrikbewind van de zevende en laatste koning Lucius Tarquinius. De hoogste regeringsinstantie werd de senaat, die al in de koningstijd als adviesorgaan in het leven was geroepen. In de senaat zaten aanvankelijk uitsluitend *patriciërs*, aristocratische grondbezitters die vanouds de macht in handen hadden. Zij stonden tegenover gewone grondbezitters, die *plebejers* genoemd werden. Onder aan de sociale ladder stonden de *proletariërs*, de bezitslozen. De sociale ongelijkheid veroorzaakte een onderlinge strijd die uiteindelijk tot een grotere invloed van de plebejers op het staatsbestel zou leiden. De senaat nam besluiten die formeel nog door een volksvertegenwoordiging moesten worden goedgekeurd. Aan het hoofd van de senaat stonden twee consuls, vooraanstaande senatoren die gezamenlijk voor de periode van één jaar gekozen werden.

Door strategische allianties, maar vooral door veroveringen begon de stadstaat te groeien. Tegen oprukkende Galliërs uit Noord-Italië bleken de Romeinen echter niet opgewassen. Deze barbaren – zoals de Romeinen iedereen buiten hun grenzen noemden – plunderden in 387 voor Christus onder hun aanvoerder Brennus het grootste deel van Rome en trokken zich pas weer terug nadat ze door de Romeinen waren afgekocht. Ondanks dit soort tegenslagen groeide het door Rome beheerste gebied uit tot in 275 voor Christus zo ongeveer heel het Apennijns Schiereiland beheerst werd. Daarbij bleven vooral de Galliërs in Noord-Italië geduchte tegenstanders waaraan de Romeinen een trauma lijken te hebben overgehouden.

Vervolgens werden in de Eerste Punische Oorlog de eilanden Sicilië, Corsica en Sardinië met een moeizame strijd op zee – de Romeinen hadden geen maritieme ervaring – op de Carthagers veroverd. Deze eilanden werden de eerste Romeinse provincies, bestuurseenheden buiten het al beheerste schiereiland die feitelijk wingewesten waren. Later volgden nog twee Punische Oorlogen. De naam is een verwijzing naar de Feniciërs (of Phoeniciërs), de oorspronkelijke bewo-

Het Romeinse Rijk aan het einde van de tweede eeuw en aan het einde van de eerste eeuw voor Christus.

ners van Carthago in Noord-Afrika. De strijd verliep aanvankelijk desastreuus voor de Romeinen. In de Tweede Punische Oorlog, om de hegemonie van het Iberisch Schiereiland, zegevierde de Carthaagse legeraanvoerder Hannibal Barkas die de Romeinen bijna tot aan Rome najoeg. Zijn tactische talent is legendarisch, evenals zijn tocht

over de Alpen met een stel olifanten. Pas toen de Romeinse veldheer Scipio in de tegenaanval ging, keerden de kansen ten gunste van de Romeinen. In de laatste Punische Oorlog werden de Carthagers vernietigend verslagen. Carthago werd halverwege de tweede eeuw voor Christus met de grond gelijkgemaakt. Daarmee kwam er een einde aan de belangrijkste concurrent van Rome in het westelijke Middellandse Zeebekken. Carthago werd ingelijfd als de nieuwe Romeinse provincie *Africa*. Rome was intussen uitgegroeid tot de machtigste stad van de oudheid.

Bronzen gevleugelde fallus die als amulet werd gedragen om boze geesten af te weren.

Rond diezelfde tijd kon ook Macedonië als provincie aan het Romeinse Rijk toegevoegd worden na een jarenlange strijd waarin de Romeinen het aanvankelijk tegen de Macedoniërs moesten afleggen. Daarna volgden veroveringen van Numidië, het Noord-Afrikaanse gebied ten westen van Carthago, en Gallia Transalpina, het gebied

direct ten westen van de Alpen. De Franse landstreek de Provence herinnert nog aan de naam *Provincia Gallia Transalpina*.

Zo ontstond rond het kerngebied op het Italiaanse schiereiland een schil van provincies, geciviliseerde gebieden waarvan de bewoners op den duur het burgerrecht konden verwerven. Daarbuiten lag een bufferzone met onderworpen volken waarmee verdragen waren gesloten, maar waar geen Romeins bestuur werd uitgeoefend. Die verdragen werden weliswaar eenzijdig door Rome opgelegd, maar hadden als voordeel dat ze veiligheid en vaak ook welvaart in de veroverde gebieden boden. En dat was in een wereld van elkaar

De Curia Julia, het senaatsgebouw op het Forum Romanum in Rome dat in opdracht van Julius Caesar gebouwd werd.

voortdurend bestrijdende stammen beslist niet vanzelfsprekend. Eenmaal opgenomen in het rijk taalden de meesten dan ook niet meer naar zelfstandigheid. Wel braken er regelmatig opstanden uit van ontevreden bondgenoten die meer gelijkwaardigheid eisten. Een belangrijke reden voor de militaire successen van de Romeinen was een uitstekend georganiseerd leger. Daarbij was de aanleg van een goed ontwikkelde infrastructuur van heerwegen met bijbehorende voorzieningen onontbeerlijk. Het leger was daar met een alsmaar groeiend rijk steeds meer van afhankelijk. Goede aanvoerlijnen waren van levensbelang en dat had de legerleiding goed begrepen.

■ 2.2 JULIUS CAESAR

Terwijl de generaals successen boekten, nam de macht van de senaat gaandeweg af. Het overwicht kwam steeds meer bij het leger te liggen. Aanvankelijk bestond de legermacht uit amateursoldaten, vrije boeren en ambachtslieden die voor een oorlog werden opgeroepen en daarna weer naar hun akkers en werkplaatsen terugkeerden. Door de voortdurende expansie van het rijk werden ze steeds vaker onder de wapenen geroepen en moesten ze ook alsmaar verder van huis. Dat was op den duur te ver om het agrarische bedrijf naar behoren te kunnen blijven uitvoeren. Daarom begon legeraanvoerder Marius, die aan het begin van de tweede eeuw voor Christus met succes Germaanse invallers had teruggeslagen, zijn manschappen een vergoeding te geven. Die zou uitgroeien tot de soldij van militairen in permanente dienst, van beroepssoldaten dus. Voor arme, landloze boeren die nauwelijks konden rondkomen, was het krijgsbedrijf een uitkomst, vooral toen Marius hun na vijftien jaar militaire dienst een lapje landbouwgrond beloofde. Het gevolg was dat hij en andere bevelhebbers een legermacht van loyale soldaten opbouwden die de macht van de senaat begon te overvleugelen. Uiteindelijk werd de ongeschreven wet verbroken dat militairen niet in het stadsgebied van Rome mochten komen. Voortaan deelden legeraanvoerders in de stad de lakens uit. Ze begonnen echter elkaar om de hegemonie te bestrijden, terwijl de senaat machteloos moest toezien hoe de republiek een groot deel van de eerste eeuw voor onze jaartelling in bloedige burgeroorlogen verweekeld raakte.

In een poging om de problemen het hoofd te bieden, werden er een soort crisismanagers met verregaande bevoegdheden benoemd. Ze werden *dictators* genoemd – niet te verwarren met moderne dictators die de macht op ondemocratische wijze naar zich toe trekken – die telkens voor een periode van een halfjaar werden aangesteld. De laatste was de legeraanvoerder Julius Caesar, die zich het dictatorschap voor het leven had toegeëigend. Zijn ster was hoog gerezen door zijn militaire triomfen in Gallië.

Wandschildering in een huis in Pompeii.

De Romeinen noemden de bewoners van de Noord-Italiaanse Powlakte Galliërs. Ook de mensen ten westen daarvan, aan de andere kant van de Alpen in het huidige Frankrijk, werden zo genoemd. Julius Caesar noemde hen Kelten. Volgens de Grieken waren de Kelten agressieve stammen uit noordelijke streken, woestelingen die mensenoffers brachten. Barbarser was nauwelijks denkbaar. Behalve de Germanen dan, die waren zo mogelijk nog woester. Die woonden aan de andere kant van de Rijn, althans volgens Julius Caesar. Maar de Rijn was niets meer dan een kunstmatige grens die door de Romeinen was bedacht. Toch legitimeerde het Caesar om 'Germanen' – lees: opstandige Galliërs – over de Rijn te jagen. Het kan zijn dat hij het begrip Germanen introduceerde, maar op den duur gingen stammen achter de Rijn zich ook werkelijk Germaans voelen.

Aanvankelijk hadden enkele Gallische stammen in het huidige Frankrijk zijn hulp tegen rivaliserende stammen ingeroepen, in ruil voor een bondgenootschap dat in de praktijk op onderwerping neerkwam. Vervolgens veroverde Caesar het barbaarse noorden van wat Gallië zou gaan heten – in Rome had men het minachtend over ‘langharig Gallië’ – en lijfde het in als provincie van het Romeinse Rijk. Militaire expedities die hij ondernam naar Germaans gebied over de Rijn en naar de Britten aan de overzijde van het Kanaal, waren echter minder succesvol. Daarom pochte hij vooral over zijn triomfen in Gallië.

Julius Caesar werd in het jaar 100 voor Christus in Rome geboren. Hij was telg uit een aristocratische familie die veel consuls had voortgebracht, hoewel zijn eigen vader dat ambt niet had bekleed. Na een voorspoedige politieke carrière te hebben doorlopen, vormde hij in 60 voor Christus een triumviraat (driemanschap), een politiek verbond met de schatrijke Crassus en diens politieke opponent Pompeius, om effectief de macht in handen te kunnen houden. Deze mannen steunden de kandidatuur van Caesar voor het consulaat. Daarna werd hij benoemd tot proconsul (een soort geprolongeerde consulschap) en werd gouverneur van Illyrië en Gallia Cisalpina. Een jaar later werd hij ook gouverneur van Gallia Narbonensis en begon hij zich met de onderling verdeelde Gallische stammen te bemoeien. In een tijdsbestek van zeven jaar onderwierp hij heel Gallië tot aan de Rijn aan zijn gezag. Toen Crassus in 53 voor Christus tijdens een gevecht tegen de Parthen sneuvelde, brak er een machtsstrijd tussen de twee overgebleven legerleiders uit. Pompeius en Caesar kwamen lijnrecht tegenover elkaar te staan. De tweespalt tussen beide mannen leidde tot een reeks burgeroorlogen die vier jaar duurde en waarbij Pompeius uiteindelijk aan het kortste eind trok. De aanleiding was Caesars weigering om uit Gallië terug te keren toen zijn termijn als proconsul was afgelopen en de senaat hem terugriep. Hij werd tot vijand van de senaat verklaard en Pompeius werd als dictator aangesteld om Rome te verdedigen tegen de dwarsligger met zijn militaire aanhang.

Die aanstelling was niet zonder reden, want Caesar marcheerde demonstratief met zijn troepen naar Rome en sprak daarbij volgens de Romeinse geschiedschrijver Suetonius de beroemde woorden: 'De teerling (dobbelsteen) is geworpen'. Hij bedoelde daarmee dat zijn opmars onomkeerbaar was. Dat bleek ook zo te zijn. In Rome liet hij zich tot dictator uitroepen. Zijn tegenstanders, inclusief Pompeius, moesten het veld ruimen. Pompeius trok zich naar het zuiden terug toen Caesar met zijn manschappen naar Rome oprukte. Nadat hij heel het Italiaanse schiereiland onder controle had, trok Caesar naar de andere delen van het rijk om die onder zijn heerschappij te brengen. In het noorden van Griekenland overwonnen zijn troepen de numeriek sterkere eenheden van Pompeius. Achtervolgd door Caesar vluchtte hij naar Egypte waar hij vermoord werd toen hij nog maar nauwelijks voet aan wal had gezet. Caesar had in Egypte een affaire met koningin Cleopatra, die hem een zoon schonk.

Natuurstenen buste van Julius Caesar.

De zegevierende Caesar had zich in Rome door de senaat als dictator laten aanstellen, maar de oppositie tegen hem groeide. Van de burgeroorlogen die de legerleiders onderling uitvochten, waren vooral de nietsontziende oorlogen die Caesar tegen Pompeius had gevoerd, desastreus voor de republiek geweest. Bovendien zag een deel van de senaat hoe Caesar in feite bezig was de monarchie te herstellen. Daarom keerde een aantal senatoren zich tegen hem, hetgeen hem zijn leven zou kosten. In 44 voor Christus werd hij in de senaatszaal door zijn opposenten vermoord. Een standbeeld van zijn aartsvijand Pompeius was er getuige van hoe de ambitieuze politicus en rusteloze veldheer, die onvermoeibaar achter zijn vijanden aan had gejaagd, zijn laatste adem uitblies.

Zijn opvolger was Marcus Antonius, die de samenzweerders van de moordaanslag wist te verslaan door een verbond, het tweede triumviraat, te sluiten met Caesars oude medestanders Octavius (later Octavianus) en Lepidus. Vervolgens wist Marcus Antonius de macht van Lepidus aan banden te leggen, waarna hijzelf na een jarenlange machtsstrijd op zijn beurt door Octavius verslagen werd. De ge-

Het Romeinse Rijk aan het einde van het bewind van Julius Caesar.

schiedenis leek zich te herhalen. Weer brak er een burgeroorlog uit, waarvan de zeeslag bij Actium, voor de westkust van Griekenland, de apotheose vormde. Marcus Antonius week uit naar Egypte, naar zijn geliefde Cleopatra, maar pleegde zelfmoord toen het leger van Octavius hem in het nauw dreef.

■ 2.3 OCTAVIANUS EN HET PRINCIPAAT

Als adoptiefzoon van Caesar zette Octavius – inmiddels Octavianus – het dictatorschap in diens stijl voort, maar hij zorgde er wel voor dat de senaat formeel weer bevoegdheden kreeg. In 27 voor Christus liet hij zich benoemen tot *princeps senatus*, eerste van de senaat, een functie die Octavianus met allerlei bevoegdheden bekleedde om de macht naar zich toe te trekken. Formeel was hij slechts senator, maar in werkelijkheid lag alle macht bij hem. Consuls werden voortaan niet gekozen, maar benoemd. Zo verloren ze hun politieke macht, waarmee het consulaat nog maar tot een erefunctie gereduceerd was. Bovendien trok Octavianus ook alle militaire macht naar zich toe door het opperbevel over alle legioenen te voeren. Daarmee vestigde hij in feite een militaire dictatuur, maar door heel behoedzaam te manoeuvreren – het was niet handig om honderden invloedrijke senatoren tegen de haren in te strijken – kwam hij ermee weg.

Hoewel hij formeel slechts een ambtsdrager van de republiek was, had de geslepen Octavianus met deze maatregelen in wezen de monarchie hersteld zonder zichzelf de koningstitel toe te kennen. Zo was de republiek feitelijk weer een monarchie geworden: het Romeinse Keizerrijk was een feit. De oude elite van patriciërs in de senaat moest zich er, zij het morrend, bij neerleggen. Octavianus liet zich zelfs door de senaat de titel *augustus*, de verhevene, aanmeten, een naam die in de vroegste Romeinse traditie wortelde en hem een sacrale waardigheid gaf. Augustus is ook de naam waaronder hij tegenwoordig vooral bekend is. Hij liet zich ook tot *imperator* uitroepen. Dat was in feite een eretitel voor militaire aanvoerders, maar

Marmeren reliëf van keizer Augustus.

Octavianus reorganiseerde het leger en stationeerde legioenen aan de grenzen van het rijk. In Rome werd een keizerlijke lijfwacht van elitetroepen in het leven geroepen, de *Praetoriaanse garde*. De prefect – de commandant – van deze garde vervulde sindsdien naast de *princeps* een sleutelrol in het centrum van de macht.

Octavianus voegde deze titel, die ook door zijn opvolgers gebruikt zou worden, toe aan zijn naam. Dat gebeurde eveneens met de naam Caesar die Octavianus door adoptie voerde. Caesar, waar ons woord ‘keizer’ van is afgeleid, zou op den duur tot een synoniem van *imperator* uitgroeien.

Octavianus, pardon, *Imperator*

Hoewel Augustus aanvankelijk nog het plan had om *Germania* tot aan de Elbe te veroveren, gaf hij dat voornemen op nadat drie legioenen van zijn generaal Varus tijdens een vernietigende nederlaag in het Teutoburgerwoud door Germanen in de pan gehakt waren. ‘Niets was bloediger dan dat fiasco tussen moerassen en wouden, niets onverdraaglijker dan de spot van de barbaren’, schreef Publius Annius Florus in een emotioneel betoog. Als pijnlijk detail meldde hij dat ook de veldtekens van de verslagen legioenen in handen van de barbaren waren gevallen.

Aanvankelijk trok Augustus nog mee met zijn legioenen voor een veroveringstocht op het Iberisch Schiereiland, maar hij keerde ziek naar huis terug. Nee, een militair was hij niet. Hij hield zich liever bezig met bestuurlijke zaken en liet het krijgsbedrijf met plezier aan anderen over.

Tijdens het bewind van keizer Augustus brak een lange periode aan van

relatieve rust en consolidering, die zo'n tweehonderd jaar zou standhouden en bekendstaat als de *pax Romana*. Die vrede werd bewaakt door een legermacht van meer dan dertig legioenen, dat wel. Daarmee had Augustus twee gezichten: die van een nietsontziende najager van persoonlijke macht in een wezenlijk militaire dictatuur en die van een wijze bestuurder die voorspoed en vrede in zijn rijk nastreefde. Tijdens zijn bewind zouden de levensomstandigheden dan ook sterk verbeteren.

Romeinse tijdrekening, om gek van te worden

Weken kenden ze niet, maar onze maanden komen van de Romeinen. Zij verdeelden het jaar in twaalf maanden, aanvankelijk te beginnen bij maart, gewijd aan de god Mars. Vandaar dat de namen van de maanden september tot en met december zijn afgeleid van de voor ons onlogische getallen zeven tot en met tien. De Romeinen kenden ook nog een vijfde en zesde maand, maar die zijn later naar Julius Caesar en Augustus genoemd. Februari, de laatste maand van het Romeinse jaar, heeft nog altijd een afwijkend aantal 'restdagen'.

Onder Caesar werd de juliaanse kalender ingevoerd, waarbij de lengte van de maanden werd aangepast en de ons bekende schrikkel dag geïntroduceerd om met de seizoenen in de pas te blijven lopen. Bovendien begon volgens de juliaanse kalender het jaar voortaan met de maand januari.

*De dagen van de maand werden niet simpelweg doorgenummerd, maar teruggeteld vanaf de *calendae* (de eerste van de maand), de *nonnae* (de vijfde en in maart, mei, juli en oktober de zevende dag van de maand) en de *idus* (de dertiende en in dezelfde maanden de vijftiende van de maand). Dit complexe systeem was op de maanstanden gebaseerd. De jaren werden niet geteld, maar er werd slechts verwezen naar de zittende consuls in het betreffende jaar.*

Zo stierf keizer Augustus op de XIV Kal. Sept. in het jaar van Sextus Appuleius en Sextus Pompeius. Wij maken daarvan 19 augustus in het jaar 14 na Christus. Het is maar een weet.

De grenzen van het Rijk in de Lage Landen

WAAR & WANNEER

De limes is de circa 5000 kilometer lange Romeinse rijksgrens, die door het huidige Engeland, Nederland, Duitsland, Hongarije, Roemenië, Syrië en Noord-Afrika liep. De Neder-Germaanse limes volgde de Rijn en is een van de grootste infrastructurele werken die ooit in de Lage Landen gerealiseerd zijn. Recente opgravingen hebben veel ervan blootgelegd, waardoor de belangstelling voor de limes is aangewakkerd.

De Romeinse limes is een korte geschiedenis van het Romeinse keizerrijk in het algemeen en de aanwezigheid van de Romeinen in de Lage Landen in het bijzonder. Aan bod komen bijvoorbeeld het optreden van Ambiorix en de Bataafse Opstand.

Luit van der Tuuk is conservator bij Museum Dorestad en bekend als auteur van *De Friezen*, *Vikingen* en *De Franken in België en Nederland*. Voor zijn boek *De eerste Gouden Eeuw* won hij de prestigieuze W.A. van Es-prijs.

Uitgeverij Omniboek

www.omniboek.nl

NUR 683

ISBN 978 94 0191 136 8

9 789401 911368